

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΡΤΗ
ΤΗΣ ΕΜΠΛΕΚΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ

Ε Ρ Μ Η Κ Μ Ε Ι Δ

- 1 Φέλιση
- 2 Νεκροταφείο Ουδωάρων Σωφιστής Επισκόπος
- 3 Ναός Άγιου Σωφία
- 4 Το ιερόν του Νεκροταφείου Σωφιστής
- 5 Ναός Άγιου Φιλίστου
- 6 Μουσείο Σωφιστής
- 7 Χριστού Νεκροταφείο
- 8 Μουσείο (Παλαιό Μουσείο)
- 9 Αποβαθρόν και Τελωνείο
- 10 Ναός Άγιου Ξωδοθέου
- 11 Τείχος και Πύργος Λεωτοκράτορος και Περιβολος αὐτοῦ
- 12 Φάρος
- 13 Μητρόπολις τοῦ Ναοῦ Ἰωάννου Γρηγορίου Νύμφης
- 14 Σπήλαιον Ἰωάννου Ἀδριάνου
- 15 Ἱερά Μητρόπολις Τραπεζουσέως
- 16 Ἐξωκλήσιον Φωσφοθέου
- 17 Ναός Ἰωάννου Ἰωάννου
- 18 Ναός Ἰωάννου Βασιλείου
- 19 Ναός Ἰωάννου Θεοφάνου Ἰσφρα
- 20 Μησιό Τελετή (Ἱερόν Τελετή)
- 21 Μητρόπολις
- 22 Διοικητήριον (Ἰσφρα)
- 23 Ναός Προσφών Χριστοφορέου
- 24 Ναός Ἰωάννου Εὐφρανίου
- 25 Σπήλαιον τῶν Ἀκανθῶν
- 26 Ναός Ἰωάννου Θεοφάνου Κοιμητήριον
- 27 Μοναστήριον Ἁγίου Μαρίας Γεωργίου Μπασιάρ (Χριστοφορέου)
- 28 Ναός Ἰωάννου τῶν Ἐξωκλήσιον
- 29 Ἰστορικόν Νεκροταφείο
- 30 Ἰστορικόν Σινιά
- 31 Μικρὰ Χανά
- 32 Ναός καὶ Πύργος Ἰωάννου Ἰωάννου
- 33 Τελετή Ἀγαθῶν Νύμφης
- 34 Ναός Ἰωάννου Ἰωάννου Ἰσφρα (Ἀρκαίος-Εὐθείας Νάος τῶν Μύθων)

Ἡ Τραπεζός
Μετά της Περσικής

Ανατολικός Πόντος ονομάζεται η ορεινοτάτη περιοχή ανατολικά της αρχαίας Ἀμισού (Samsun) και της πεδιάδας που σχηματίζουν οι ποταμοί Ἄλιος (Kizil Irnak) και Ἰριός (Yesil Irnak) ως τα σύνορα της Τουρκίας με τη Δημοκρατία της Γεωργίας.

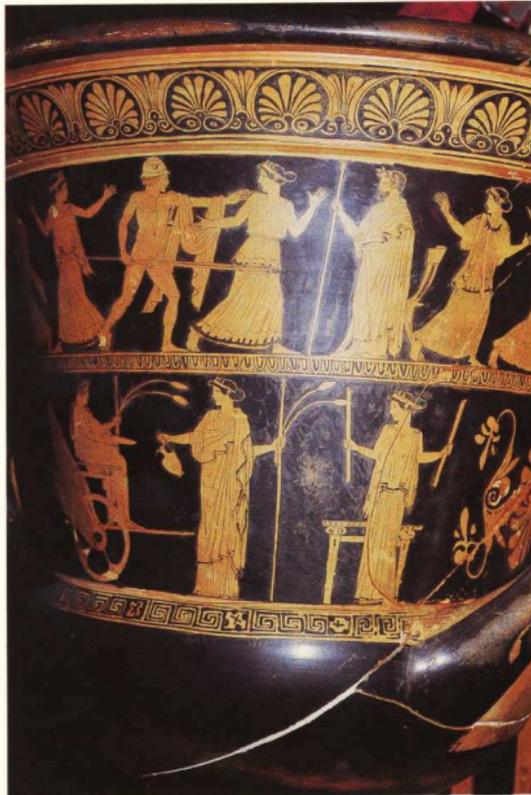
Το συγκρότημα των Ποντικών Ἄλπεων (Kara Deniz Daglari) καταλαμβάνει ολόκληρο τον ανατολικό Πόντο, αναπτύσσεται παράλληλα στη θάλασσα και εκτείνεται σε μήκος 550 χιλιομέτρων. Αὐτές οι δασοσκεπές πλαγιές ανεβαίνουν απότομα ὡς τις ψηλότερες βορινές κορφές, που φτάνουν στα 2.510 μέτρα, τα 3.063 μέτρα, τα 3.937 μέτρα. Εδώ σταματοῦνε και τα σύννεφα που ἔρχονται ἀπὸ τὴ θάλασσα. Οἱ νότιες πλαγιές των Ἄλπεων, αυτές που ἀντικρίζουν το αρμενικό οροπέδιο, εἶναι γυμνές.

Ο ποταμὸς Πυξίτης (Piskala Dere), ἕνας ἀπὸ τους δεκάδες ποταμούς που μαζεύουν τα νερά της βροχής, τα λιωμένα χιόνια και τους πάγους, κατεβαίνει πρὸς τὴ θάλασσα χαρακωνότατος κάθετα το εντυπωσιακότατο βουνό το οποίο οι ἀρχαίοι ονόμαζαν Παρυδάρη. Πάνω ἀπὸ τα 2.000 μέτρα ο χειμώνας διαρκεί οκτώ-εννιά μῆνες. Το καλοκαίρι ὁμως, το φρεσκοτόμα παχύ χορτάρι καταγυρίζει δροσία. Λαμποκοπά το κληρό πράσινο χρώμα του κι ἀντανακὰ τὴ διαύγεια του καθάριον πρωινού ουρανοῦ. Η καταιγίδα φτάνει ἀργά, λίγο μετὰ το μεσημέρι. Κάτω ἀπὸ τα θερινὰ βοσκοτόπια, ἀπὸ τα 2.000 ὡς τα 1.200 μέτρα, τα πυκνὰ ελατοδάση και η μαύρη πεύκη κρύβουν τον ουρανό κι ἐμποδίζουν το φῶς να φτάσει μέχρι τις φτέρες που σκεπάζουν την υγρή γῆ. Ἀκόμα και το κατακαλόκαιρο η ψύχρα εἶναι ἐντόνη και οι βροχές καθημερινές. Το δάσος εἶναι μελανό, ἄγριο κι επικίνδυνο. Μα ὅποιος δεν εἶδε τὴν ἀνοίξη ἀνθισμένες τις ἐνδογενεῖς ἀζαλέες, «Azalea Ponti», με τα λαμπρά κίτρινα ἀνήθη τους και τα ροδόδεντρα, «Rhododendron Ponticum», με τα τριανταφυλλιά τους λουλούδια, δεν μπορεί να συμμεριστεῖ τον ἐνθουσιασμό του Γάλλου φυσιοδίφη Tournefort, ο οποίος το 1700 περιέγραψε τὴ μοναδική χλωρίδα του Παρυδάρη, ἐκφράζοντας μάλιστα και

Ο ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

Μέσα στα θεόρατα βουνά και στα άγρια δάση που κατρακυλούν ως τα αλίμενα παράλια οι Έλληνες έχτισαν, στη διάρκεια της Αρχαιότητας, τον δικό τους κόσμο. Πάλεψαν με την αδυσώπητη φύση, νίκησαν την ερημιά, αντιστάθηκαν, κράτησαν τη γλώσσα και τη θρησκεία τους κι έζησαν εκεί 26 αιώνες.

Φωτ. Άρης Βασιγιάνης

Ο ερυθρόμορφος αμφορέας του 460-450 π.Χ. θρέθηκε στις ανασκαφές του Πιτσθόρι, 270 χλμ. ανατολικά της Τραπεζούντας, στην Κολχίδα (Γεωργία). Από την ίδια την Τραπεζούντα και τις άλλες αποικίες του αν. Πόντου δεν υπάρχουν ευρήματα, γιατί δεν έγιναν ανασκαφές.

την επιθυμία να περάσει εδώ το υπόλοιπο της ζωής του.

Κάτω από τα 1.200 μέτρα τα κωνοφόρα παραχωρούν τη θέση τους στα πλατύφυλλα και στα σπωροφόρα. Κρανιές, θαλανιδιές και δρυοδάση, καρπίνιοι, κλήθρες, πλατάνια και άγριες βερικοκιές, φτελιές, σφεντάμια, κερασιές και καστανιές, καρυδιές και φουντουκιές φτάνουν ως το κύμα.

Εδώ, δυτικά των εκβολών του Πυξίτη, ένας επιμήκης λόφος ξεχωρίζει από τα γύρω πρόβουνα και κατεβαίνει ως τη θάλασσα σχηματίζοντας τρεις τραπεζοειδείς ταρατσές. Δύο χείμαρροι, που έρχονται από το βουνό, ακολουθούν τις μακριές πλευρές του λόφου και χύνονται στη θάλασσα. Έτσι δημιουργούνται δύο βαθιές χαράδρες που αποτελούν τη φυσική οχύρωση του στενόμακρου υψώματος. Πίσω, το βουνό είναι απροσπέλαστο. Μπροστά, ανοίγεται η σκοτεινή θάλασσα.

Αυτόν τον γερά οχυρωμένο τραπεζόσχημο λόφο διάλεξαν οι Σινωπείς για να χτίσουν τη νέα τους αποικία στον ανατολικό Πόντο, τον 7ο π.Χ. αιώνα. Στ' ανατολικά, ένας πολύ χαμηλότερος λόφος προβάλλει στη θάλασσα και προστατεύει από τους δυτικούς ανέμους τον όρμο του Δαφνούτα. Εδώ συγκέντρωναν κι από δω φόρτωναν οι Σινωπείς τις πρώτες ύλες που έστελναν στο Αιγαίο. Μεταλλεύματα και ξυλεία.

«... ἐπὶ θάλατταν εἰς Τραπεζοῦντα...»

Για την οργάνωση της μικρής αρχαϊκής πόλης και για την πρώ-

μια ιστορία της δεν έχουμε καμιά πληροφορία. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι οι πρώτοι αιώνες της ζωής της ήταν δύσκολοι, γιατί ο ανατολικός Πόντος είναι εντελώς απομωμένος από τον ευρύτερο Πόντο κι ο αγώνας των αποίκων για την επιβίωσή τους ήταν σκληρότερος από οποιαδήποτε αλλού. Στις δύο εύφορες μικρές πεδιάδες, δεξιά κι αριστερά του τειχιωμένου λόφου, στα πρόβουνα και στα βαθύσκοικια δάση του Παρυάδρη κατοικούσαν οι Κόλχοι, λαός Καυκασιανός.

Κτηνοτρόφοι, υλοτόμοι και γεωργοί, οι Κόλχοι, όπως και οι άλλοι λαοί του Πόντου, τελικά αναγκάστηκαν να ανεχθούν την παρουσία των Ελλήνων, παρόλο που οι σχέσεις ανάμεσα στους Ξενοφερμένους και τους ντόπιους δεν ήταν πάντα φιλικές. Οι άποικοι είχαν εγκατασταθεί εδώ για να εκμεταλλευτούν τον πλούτο της περιοχής κι έκαναν συχνές επιδρομές στην ύπαιθρο για να λεηλατήσουν τα χωριά των Κόλχων, των Χαλύβων, των Σκυθηνών. Οι ηγνεσίες όμως δεν ήταν ούτε εθνικά ενωμένοι ούτε πολιτικά οργανωμένοι. Γι' αυτό δεν κατάφεραν να χτυπήσουν τις ολιγοπληθείς, αλλά συγκροτημένες, πόλεις και κωμωπόλεις που ξεφύτρωναν, η μια κοντά στην άλλη, σ' όλο το μήκος της ακτής. Άλλωστε, με τον καιρό, είδαν ότι, χάρι στο ελληνικό εμπόριο και την ανάπτυξη της ναυτιλίας, μπορούσαν να ζουν καλύτερα, ανταλλάσσοντας τα προϊόντα τους κι αξιοποιώντας έτσι τις φυσικές πηγές του πλούσιου τόπου που κατείχαν.

Στη διάρκεια του 5ου π.Χ. αιώνα οι Αθηναίοι, για να διεκδικήσουν τον παραγωγικό τους χώρο, έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στον Πόντο. Ο Περικλής έδωτε τις αθηναϊκό στόλο να υποχρεώσει τις ελληνικές πόλεις να ενταχθούν στην κρατική Συμμαχία. Στον δυτικό Πόντο μάλιστα μετονόμασαν την Αμιόσ σε Πειραιά, ενώ στον Ανατολικό Πόντο ίδρυσαν μια αποικία που την ονόμασαν Αθήναι (σήμερα Pazar). Όμως και πάλι, σχετικά με την Τραπεζούντα, οι γραπτές μαρτυρίες σιωπούν. Θα πρέπει λοιπόν να υποθέσουμε ότι η πύλη απέφυγε την αθηναϊκή κυ-

ριαρχία χάρη στην οχυρή της θέση. Τέσσερα χρόνια μετά τη λήξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, ήσαν στον βαρύ χειμώνα, οι Τραπεζούντιοι πληροφορήθηκαν εφαινικά ότι κατέβαιναν από το βουνό μια πολυάνθρωπη στρατιά Ελλήνων.

Ήταν Φεβρουάριος του 400 π.Χ. Οι «Μύριοι» του Ξενοφώντος, μετά τον θάνατο του βασιλιά Κύρου, ξεκίνησαν πεζή από τα Κούναξα της Περσίας το καλοκαίρι του 401, διέσχισαν το οροπέδιο της Αρμενίας και τον ορεινό όγκο των Ποντικών Άλλεων και, έχοντας διανύσει 1.700 χιλιόμετρα σε εχθρικούς και ξένους τόπους, έφταναν, ύστερα από έξι μηνών πεζοπορία, εδώ, «ἐπὶ θάλατταν, εἰς Τραπεζούντα, πόλιν Ἑλληνίδα, οἰκουμένην ἐν τῷ Εὐεῖνῳ Πόντῳ, Σινωπέων ἀποικίαν ἐν τῇ Κόλχων χώρα...».

Αυτή είναι η πρώτη φορά που αναφέρεται η Τραπεζούντα στις πηγές, τρεις αιώνες μετά την ίδρυσή της. Κι όμως θα πρέπει να είχε αρκετό πληθυσμό και κάμποσο πλούτο, αφού μπόρεσε να διαθέσει βόδια, αλεύρι κριθαρένιο και κρασί για να τραφούν οι 8.600 στρατιώτες του Ξενοφώντος, οι οποίοι στρατοπέδευσαν έξω από τα τείχη επί ένα μήνα. Άλλωστε, το γεγονός ότι έκοψε δικό της νόμισμα τον 4ο αιώνα σημαίνει πως είχε ήδη αναπτυχθεί οικονομικά στο τέλος της κλασικής εποχής.

Μέχρι τότε, οι Πέρσες, που είχαν κατακτήσει ολόκληρη τη Μικρά Ασία, δεν είχαν προχωρήσει βόρεια. Κι ο Πόντος έμεινε ελεύθερος. Με τη Βασιλική Οδό οι Πέρσες είχαν συνδέσει την πρωτεύουσά τους, τα Σούσα, με την Άγκυρα, και την Άγκυρα με το Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο. Όμως ο στόχος κάθε κυριαρχού της μικρασιατικής ενδοχώρας είναι να απλωθεί και στις δύο θάλασσες που χωρίζει η μικρασιατική χερσόνησος. Τον δρόμο για τη Μεσόγειο τον έλεγχαν. Τους χρειαζόταν ο δρόμος για τη Μαύρη Θάλασσα. Ακολούθησαν λοιπόν το μοναδικό άνοιγμα που δημιουργούν τα βουνά της Παφλαγονίας και του Πόντου και, μέσα από την κοιλάδα του ποταμού Άλυ, έφτασαν το 368 π.Χ. στο λιμάνι της Αμι-

σού. Προχώρησαν 188 χιλιόμετρα δυτικότερα, εξασφάλισαν την υποταγή της Σινώπης και αρκέστηκαν σ' αυτά τα δύο λιμάνια. Πέρα από τον Ίρι ποταμό, ο ανατολικός Πόντος ήταν δύσκολο να κατακτηθεί. Η Οινόη, τα Κούταυρα, η Κερασούς, η Τρίπολις, η Τραπεζούσις, οι Αθήναι διατήρησαν την ελευθερία τους. Αλλά και οι περσοκρατούμενες πόλεις του δυτικού Πόντου διατήρησαν τους θεσμούς, τη γλώσσα και τα συνήθειά τους.

Από εκεί και πέρα, σε όλη τη διάρκεια της νέας ιστορικής εποχής που ξεκινά, το 334, με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και συνεχίζεται με τη δημιουργία των Ελληνιστικών Βασιλείων, ο Πόντος ζει κάτω από ένα ιδιόμορφο καθεστώς. Ο στρατός του Αλεξάνδρου δεν προχώρησε βόρεια της Άγκυρας. Έτσι ο δυτικός Πόντος συνέχισε να διοικείται από σατράπες περσικής καταγωγής. Ένας από αυτούς, ο Μιθριδάτης, κήρυξε την περιοχή ανεξάρτητη και ίδρυσε το Βασίλειο του Πόντου, γύρω στο 302 π.Χ., χωρίς να καταλύσει το πούλιεμμα των παραθαλάσσιων ελληνικών πόλεων.

Πολύ αργότερα το Μιθριδατικό Βασίλειο επεκτάθηκε ανατολικά. Το 183 π.Χ. κατέλαβε την Κερασούντα, την Τραπεζούντα και άπλωσε την κυριαρχία του σ' ολόκληρη τη Μαύρη Θάλασσα. Αλλά οι σφοδροί Μιθριδατικοί Πόλεμοι εναντίον των Ρωμαίων και οι τεράστιες καταστροφές που προξένησε ο «πειρατικός» στόλος του Πόντου στο ρωμαϊοκρατούμενο Αιγαίο ανάγκασαν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία να στείλει ισχυρές δυνάμεις στον Πόντο για να χτυπήσει τις εστίες της αντίστασης. Οι αρχαιοελληνικές πόλεις καταστράφηκαν. Μόνο η Τραπεζούντα δεν τιμωρήθηκε, γιατί είχε τηρήσει ουδέτερη στάση. Τα τείχη της και τα δημόσια κτήρια γλίτωσαν τη ρωμαϊκή οργή. Όμως η περιοχή ήταν ζωτικής σημασίας για τη στρατηγική της Αυτοκρατορίας στην Ανατολή και η πραγματική κατάσταση που επικρατούσε στον απομωνωμένο και άγνωστο μέχρι τότε μικρασιατικό βορρά υποχρέωσε τους νέους κυρίαρχους να αλ-

Φωτ. Αλφρ. Βουγιρής

Άψαρος, πάνω στα γεωργιανοτουρκικά σύνορα: ερείπια λουτρού στο πελώριο ρωμαϊκό στρατόπεδο (195 X 245 μ.) που φρουρούσε τον Βαθύ Λιμένα (Μπατούμι).

Φωτ. Βίβλικα Αποστολιάνου

Αρχαίοπολις, πρωτεύουσα της Λαζικής, στα άγρια ρουμάνια της νότιας πλευράς του Καυκάσου: τα διπλά τείχη που έχτισαν οι πιστότεροι σύμμαχοι του Βυζαντίου δεν κατόρθωσαν να σώσουν την πρωτοχριστιανική πόλη από τις αλλεπάλληλες περσικές επιδρομές.

Πάνω στα ερείπια των πρώτων εκκλησιών του 5ου και 6ου αι., χτίστηκε μια τρίκλιτη βασιλική τον 10ο αι. (ο τρούλος είναι προθήκη του 16ου αι.) και το τριώροφο παλάτι των φιλοβυζαντινών φεουδαρχών Νταντιάνοι. Από τη μακρινή Λαζική, την Ιθέρια, τη Τζανική, εκατοντάδες Γεωργιανοί έστειλαν τα παιδιά τους στην Τραπεζούντα και την Κωνσταντινούπολη, για να σπουδάσουν, να παντρευτούν, να πάρουν σπουδαίες θέσεις, αξιώματα και τίτλους.

Φωτ. Βίβλικα Αποστολιάνου

λάβουν τακτική. Οι ελληνικές πόλεις έπρεπε να ανοικοδομηθούν και ο ελληνικός πολιτισμός να υιοθετηθεί και να προωθηθεί στα ενδότερα για να στηρίξει τα ρωμαϊκά συμφέροντα ως τα θάη της Ανατολής.

Ο δρόμος από την Τραπεζούντα στην Περσία και ο εξελληνισμός της ενδοχώρας

Μετά την ολοκλήρωση της ρωμαϊκής κατάκτησης του Πόντου, το 62 μ.Χ., οι Ρωμαίοι εργάστηκαν συστηματικά για τον εξελληνισμό των λαών που ζούσαν στα βουνά και στην ενδοχώρα. Έτσι μόνο θα μπορούσαν να ελέγξουν ουσιαστικότερα το σύνολο της χώρας και να εκμεταλλεύονται αποδοτικότερα όλες τις δυνατότητες του χώρου. Χαρτογράφησαν την περιοχή κι έφτιαξαν δρόμους. Ίδρυσαν ελληνικές πόλεις στο εσωτερικό του δυτικού Πόντου και δημιούργησαν τον θεσμό του Κοινοῦ των εν Πόντω Πόλεων, με έδρα την ορεινή Νεοκαισάρεια, σήμερα Niksar. Καθάρισαν τις εκβολές των ποταμών Ίρι και Άλυ, για να διευκολύνουν τη μεταφορά των προϊόντων στα λιμάνια, ενίσχυσαν με λιμενικά και μεγάλα οικοδομικά έργα την οικονομία των παλαιών ελληνικών αποικιών και τους παραχώρησαν το προνόμιο της «ελευθερίας πόλεως». Όμως το πιο εντυπωσιακό από όλα τα τεχνικά έργα που έγιναν στον Πόντο ήταν η διάνοιξη του ορεινού δρόμου που συνέδεσε την Τραπεζούντα με την Περσία, την Αρμενία, τη Μεσοποταμία και τη Συρία.

Από τη Μεσοποταμία, το σημερινό Ιράκ, είχαν φτάσει οι Μύριοι του Ξενοφώντος στην Τραπεζούντα. Μα από τις παρυφές του οροπεδίου ως τη Μαύρη Θάλασσα οι Ποντικές Άλπεις απέκλειαν κάθε δυνατότητα προσπέλασης. Κι ήταν πραγματικός άθλος πώς κατάφεραν τότε οι Μύριοι να περάσουν τα δυο χιλιόμετρα τόσο μέτρα, το χαμηλότερο πέρασμα του βουνού, για να θούν στη θάλασσα. Ούτε οι Πέρσες ούτε οι Αρμένιοι τόλμησαν να ακολουθήσουν τα απάτητα μονοπάτια κι έτσι ολόκληρος ο ανατολικός Πόντος είχε ζήσει σε πλήρη απομόνωση.

Στη διάνοιξη της ρωμαϊκής οδού, που μέχρι σήμερα εξακολουθεί να είναι ο μόνος δρόμος επικονωνίας ανάμεσα στη θάλασσα και το οροπέδιο, η Τραπεζούντα οφείλει την καταπληκτική ανάπτυξη της. Γιατί από τον 1ο μ.Χ. αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20ού έγινε η πόλη κλειδί μιας ευρύτατης περιφέρειας που αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της αμυντικής πολιτικής της Ρωμαϊκής, της Βυζαντινής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Μαύρη Θάλασσα και τη βορειοανατολική μεθόριο.

Ο δρόμος διευκόλυνε σημαντικά τις μετακινήσεις του ρωμαϊκού στρατού προς την ενδοχώρα και την εχθρική Περσία, ενώ παράλληλα άνοιξε μεγάλες προοπτικές στο ασιατικό εμπόριο. Έτσι, σε καιρούς ειρήνης με τους Πέρσες, τα καραβάνια πηγαίνονταν από την περσική Ταυρίδα (Tabriz) στην Τραπεζούντα. Τα φορτωμένα υποζύγια χρειάζονταν 30 με 35 μέρες για να καλύψουν τα 970 χιλιόμετρα που χωρίζουν τις δύο πόλεις, ενώ ένας καβαλάρης κάνει 12 με 13 μέρες για την ίδια απόσταση.

Ο ελλημιτισμός των σαράντα πλοίων του στόλου, ο στρατιωτισμός των λεγεώνων, η παρουσία ανώτερων αξιωματικών, η αυξημένη κίνηση και οι νέες ανάγκες που δημιουργήθηκαν μεταμόρφωσαν την παλιά ελληνική αποικία σε μεγαλοπολη γεμάτη ζωντάνια και πλούτο. «Πόλις τὰ μάλιστα ἐπιφανής», αναφέρεται η Τραπεζούντα στις ρωμαϊκές πηγές. Κι όταν την επισκέφθηκε ο αυτοκράτορας Αδριανός το 129 μ.Χ., πέρα από τα ιερά και τα δημόσια κτήρια που διέταξε να χτιστούν, φρόντισε να ενισχύσει τις λιμενικές εγκαταστάσεις της πόλης με έναν μεγάλο λιμενοβραχίονα που προστάτευε την προκυμαία από τους άγριους βοριάδες.

«Τραπεζούντος τὸ κλέος, τῶν ἀθλιοφόρων ἀγάλασμα μέγαν φύλακα και φαίδρον πολιοῦχον τιμῶμεν τὸν γενναῖον και μέγαν Εὐγένιον»

Το τέλος της ελληνορωμαϊκής Αρχαιότητας έφτασε εντελώς

Εμφανικά το 257, όταν οι Γότθοι, που είχαν κατακτήσει τη χερσόνησο της Κριμαίας, κατέπλευσαν με πλοίαρια στην Τραπεζούντα, κατέστρεψαν τα τείχη της, την λεηλάτησαν κι αιχμαλώτισαν χιλιάδες Τραπεζούντιους. Από τότε θα χρειαστούν διακόσια χρόνια για να αναλάβει σιγά-σιγά η πόλη και να αποκτήσει τον χριστιανικό-πρωτοβυζαντινό της χαρακτήρα.

Στη διάρκεια αυτής της σκοτεινής, από άποψη πληροφοριών, εποχής ο εκχριστιανισμός των ελληνικών πλθυσμάτων της ανατολικής περιφέρειας προχώρη με αργό ρυθμό. Οι αρχαίοι θεοπροστάτες των πόλεων και η Λατρεία του ιρανού θεού Μίθρα εξακολουθούσαν να κατέχουν κυρίαρχη θέση στη θρησκευτική ζωή αυτής της απομονωμένης και ακραίας περιοχής ως τον 4ο αιώνα. Αντίθετα, στον δυτικό Πόντο η χριστιανική διδασκαλία είχε βρει από νωρίς προφορρότερο έδαφος. Ο Άγιος Φωκάς, προστάτης της Σιώνης, μαρτύρησε επί Τριανού, στις αρχές του 2ου αιώνα. Μερικά χρόνια αργότερα, η Νεοκαισάρεια ευτύχησε να έχει Επίσκοπο τον Άγιο Γρηγόριο τον Θαυματουργό, λαμπρό εκπρόσωπο της ωριγενικής φιλοσοφίας, ο οποίος αγωνίστηκε για την εκκλησιαστική οργάνωση όλης της βόρειας Μικρασίας. Τον ίδιο εκείνο καιρό, κι ενώ τα ρωμαϊκά στρατεύματα της Ανατολής χτυπούσαν τους Πέρσες στη Μεσοποταμία, ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός ίδρυσε επτά στρατόπεδα κατά μήκος της πανταχόθεν ακτής ανατολικής της Τραπεζούντας, μέχρι την Πυτιούδα στην Κολχίδα (σημ. Pitsunda στη Γεωργία). Αργότερα, μερικά από τα στρατόπεδα αυτά αποτέλεσαν τον πυρήνα μικρών καστροπόλεων, όπως ο Οφς (Of), τα Σουσούρμυαινα (Sürmen) και η οχυρή πόλη Ρίζιον (Rize), την οποία τείχισε ο Ιουστινιανός και ανοικοδόμησαν οι Μεγαλοκομνηνοί. Όμως τον καιρό ακόμα του χριστιανικού Διοκλητιανού, το 302, μαρτύρησαν στην Τραπεζούντα ο πρώταθλος Ευγένιος μαζί με τον Ακύλλα, τον Ουαλεριανό και τον Κανίδιο. Ο καθαγιασμένος τόπος του μαρτυρίου του, στο Μιθραϊον όρος, έξω από τα

Η μνήμη του πολιούχου Αγίου Ευγενίου, έξω από τα ανατολικά τείχη της Τραπεζούντας. Ής εδώ έφτασε η εμπροσθοφυλακή των Σελτζούκων το 1223, αλλά ο τροπαιούχος Ευγένιος γλίτωσε την πόλη. Μετά το 1461 η εκκλησία έγινε τζαμί.

Η διοικητική-στρατιωτική ανασυγκρότηση της ακριτικής και ορεινότατης περιφέρειας ήταν τώρα πια απαραίτητη. Η Τραπεζούντα έγινε πρωτεύουσα του βυζαντινού «θέματος» της Χαλδίας, η Επισκοπή της ανυψώθηκε σε Μητρόπολη, οι χωρικοί ασκήθηκαν στα όπλα για να συγκροτήσουν τα βασικά τμήματα του τακτικού στρατού που θα κρατούσε τα θουναί και θα αναχαίτιζε οποιαδήποτε προσπάθεια αραβικής διείσδυσης. Η αρχαιότερη αναφορά που γνωρίζουμε σχετικά με τη Μητρόπολη είναι μια επιγραφή του 914. Βρέθηκε στην Παναγία τη Χρυσόκεφαλο, τον μητροπολι-

τικό ναό της Τραπεζούντας, στο κέντρο της τειχιωμένης πόλης. Μερικές δεκαετίες αργότερα, το 949, όταν ο βυζαντινός στρατός ανάγκασε τους Άραβες να εγκαταλείψουν και τα τελευταία μικρασιατικά και αρμενικά εδάφη, η Μητρόπολις Τραπεζούντος αριθμούσε 17 Επισκοπές.

Η θρυλική Ματσούκα και η ίδρυση της σκήτης στο όρος Μελά

Το «θέμα» της Χαλδίας περιλάμβανε τρεις επαρχίες: το «θάνδον» Τρικωμίας, δυτικά της Τραπεζούντας, το «θάνδον» Γη-

μωνών, ανατολικά, και την πόλη της Τραπεζούντας με το θρυλικό «θάνδον» Ματζουκάν. Εκεί ζούσαν οι ροπαλοφόροι κτηνοτρόφοι που με τη «ματσούκα» στο χέρι φύλαξαν τα περάσματα και το θουνοί που φρουρούσε την παραθαλάσσια πολιτεία. Η Ματσούκα, με τα καταπληκτικά δάση, τους δεκάδες ορεινούς οικισμούς, τα «παρχάρια» όπου παραβέρριζαν οι τραπεζούντιοι άρχοντες, τις μοναστηριακές αετοφωλιές του Αγίου Γεωργίου Περιστεριώτα και του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου της Βαζελώνος, τα πανδοχεία πάνω στην οδική αρτηρία που διέχιζε το θουνοί και τα κάστρα

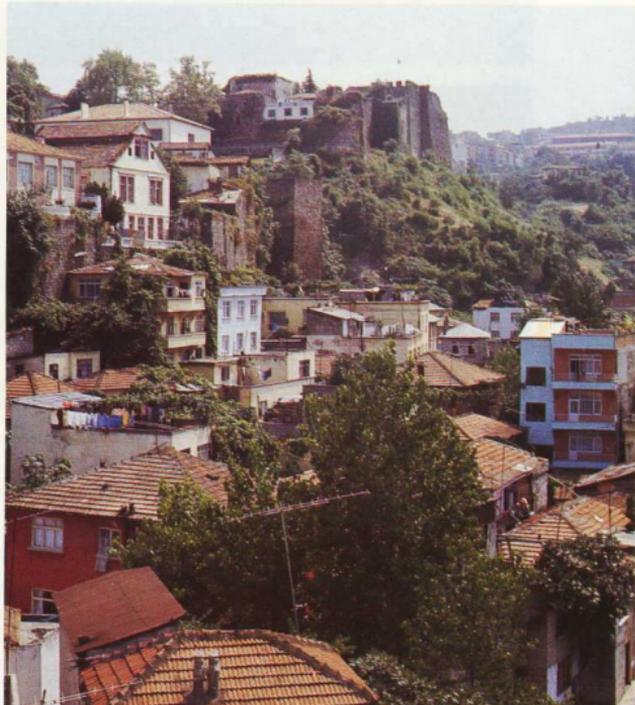
που έλεγχαν τις διαβάσεις, έφτανε ώς τις θορινές κορυφές των Ποντικών Άλπεων, στα 3.063 μέτρα.

Μέσα στις πτυχές του βουνού, στη χαρακιά ενός πελώριου βράχου, δύο μοναχοί φερμένοι από την Αθήνα εναπόθεσαν τη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας της Αθηνιώτισσας στην κόγχη μιας σπηλιάς κι έφτιαξαν τη σκήτη τους κοντά στην πηγή που ανάβλυζε νερό αγιασμένο. Έτσι, στις αρχές του 11ου αιώνα, οι δύο ένθεοι Βαρνάβας και Σωφρόνιος δημιούργησαν τον ασκητικό πυρήνα της Παναγίας στο όρος Μελά που εξελίχθηκε σε μέγα μοναστήρι τριακόσια

Παναγία η Χρυσοκέφαλος: ο μητροπολιτικός ναός της Τραπεζούντας, όπου γίνονταν οι στέψεις των Μεγάλων Κοιμνηνών, έγινε το κεντρικότερο τμήμα της πόλης μετά το 1461. Στην τελευταία ανακαίνιση, το 1988, ταμνωτάθηκαν όλα τα μαρμωροβετήματα στο κενό, το πολύχρωμο υπερπολυτελές δάπεδο του 13ου αι. και ό,τι ψηφιδωτό σωζόταν κάτω από τους ασεβωμένους τοίχους. Τα πανύψηλα θυζαντινά τείχη που προστατεύαν τον τραπεζοχρημό λόφο, από τα παλάτια πάνω ως το λιμάνι κάτω, σωζονται κι αυτά σε κακή κατάσταση.

Φωτ. Βίλκερ Αποστολικάδου

Φωτ. Άρης Βούσης

Η εξάσια προσκύνησις των 79 Αγγέλων στον τρούλο της Αγίας Σοφίας είναι μία από τις ευγενέστερες σκηνές της βυζαντινής ζωγραφικής. Η οικονομική και καλλιτεχνική ανάπτυξη της Τραπεζούντας στα μέσα του 13ου αι. είναι ιδιαίτερα εμφανής στο μεγαλύτερο καθολικό της μονής της Αγίας Σοφίας, που έχτισε ο Μανουήλ Α΄ Μεγαλοκομνηνός (1238-63). Τα θαυμάσια ζωγραφικά σύνολα, που καλύπτουν όλους τους τοίχους του ναού και του εξωνάρθηκα, ανήκουν στη μεγάλη τέχνη της πρώιμης παλαιολογικής αναγέννησης.

Ο καθαρισμός των τοιχογραφιών, η αναστήλωση του ναού και του πύργου και η αποκατάσταση του χώρου έγιναν από ομάδα βρετανών επιστημόνων, με έξοδα του Russett Trust, και ολοκληρώθηκαν μέσα σε 45 χρόνια (1957-62). Διευθυντής των εργασιών ήταν ο David Winfield. Το μνημείο δημοσιεύτηκε από τον Talbot Rice και ο πύργος από τον Anton Bryer. Η Αγία Σοφία είναι το μοναδικό βυζαντινό μνημείο, σε ολόκληρο τον Πόντο, που έχει αναστηλωθεί και λειτουργεί ως αρχαιολογικός χώρος.

χρόνια αργότερα, στα τέλη του 13ου αιώνα, τον καιρό των Μεγάλων Κομνηνών της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας. Βέβαια, σύμφωνα με τον ποιντικό μύθο, η μονή Σουμελά ιδρύθηκε τον 4ο αιώνα και μάλιστα από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, τον Μέγα Κωνσταντίνο. Όμως τα λιγοστά ιστορικά στοιχεία που διαθέτουμε δεν είναι αρκετά για να επιβεβαιώσουν την παράδοση. Το μακρύ ταξίδι των δύο μοναχών από την Αθήνα στην Τραπεζούντα πρέπει να έγινε στις αρχές του 11ου αιώνα, λίγο μετά το 1000.

Ο «χρυσός» αιώνας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας είχε φτάσει στην λαμπρότερη εποχή του. Στον Πόντο επικρατούσε τώρα ειρήνη και ασφάλεια: ο τόπος, μετά το 949, ευημερούσε. Κι ο αυτοκράτορας Βασίλειος ο Β΄, που μετά την ανάκτηση της Βουλγαρίας ξεκίνησε για να χτυπήσει τα αρμενικά κρατίδια και να τα ενσωματώσει στην κρατική Αυτοκρατορία, επισκέφθηκε στη διάρκεια της εκστρατείας του την Τραπεζούντα τον χειμώνα του 1020/21. Ακολούθησαν άλλα πενήντα καλά χρόνια ως τον Αύγουστο εκείνου του 1071...

Ο ένοπλος βίος των ορειθίων και οι Σελτζούκοι Τούρκοι προ των πυλών

Όταν, τον Αύγουστο του 1071, οι Σελτζούκοι Τούρκοι νίκησαν τον στρατό του αυτοκράτορα Ρωμανού Διογένη στην πεδιάδα του Μαντζικέρτ, 620 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Τραπεζούντας, το Βυζάντιο έχασε οριστικά το μεγαλύτερο μέρος των μικρασιατικών και ανατολικών επαρχιών του. Ολόκληρος ο Πόντος αφέθηκε στην τύχη του. Το φθινόπωρο του 1071 οι Σελτζούκοι κατέλαβαν τη Θεοδοσιούπολη. Το 1072 η Βαϊβερόν-Παϊπερ, η νοτιότερη Επισκοπή της Μητροπόλεως Τραπεζούντας, έπεφτε κι αυτή στα χέρια των «Απίστων». Δυο χρόνια αργότερα οι Σελτζούκοι διασχόταν τα βουνά κι έφτασαν στα περίχωρα της Τραπεζούντας.

Ο δούξ της Χαλδίας Θεόδωρος Γαβράς κήρυξε τότε τον Πόντο ανεξάρτητο, οργάνωσε τους

χωρικούς και αναχαίτισε τη σελτζουκική προέλαση. Τους έσπρωξε ξανά πέρα από τα βουνά και πολέμησε είκοσι δύο χρόνια, για να τους συγκρατήσει στο γεωφυσικό σύνορο που σχημάτιζαν τα ποιάρια των Ποντικών Άλπεων και οι τελευταίοι λόφοι που αρμενικοί οροπέδιο.

«Τραγού-τραγούδησε, Γαβρά, και Γαβροκωνσταντίνε, χαρά στη μύνα, στο γονή, που γέννησαν εσένα, τ' άλογο συ σάν καθάλλας, οι δρόμοι όλοι ξανοίγουν, περνάς, μεριάζουν τα θηρία και τα βουνά τρομάζουν, από μακριά σε νοιώθουνε τ' Άη-Σερίν οι κάμποι, τα Πάρματα σένα τιμάν για την παλληκαριά σου, τους λόγγους όλους γιόμισες Σαρακηνών κεφάλια.»

Το 1098 ο Θεόδωρος Γαβράς έπεσε στα χέρια των Σελτζούκων. Ο μαρτυρικός του θάνατος στη Θεοδοσιούπολη-Ερζουρούμ ύψωσε στη σφαίρα του μύθου τον Άγιο και «ακαταμάχητο ακρίτα» του ποιντικού Ελληνισμού, που τιμά μέχρι σήμερα τη μνήμη Του.

Η σελτζουκική απειλή είχε απομακρυνθεί χάρη στην κινητοποίηση των τοπικών δυνάμεων. Ο ένοπλος βίος έγινε πια καθημερινός τρόπος ζωής των βουνοβίων πληθυσμών. Άγιοι, δράκοι και δρακοντόπουλα, καλογεροπαίδια και κοράσια κρατούσαν τα κάστρα, τα μονοπάτια, τα εκατοντάδες μικρά χωριά και τα πλούσια παρχάρια όπου ξεκαλοκαιριάζαν τα κοπάδια. Ένα ανθρώπινο τέχας φρουρούσε την Τραπεζούντα.

Η Αυτοκρατορία των Μεγαλοκομνηνών της Τραπεζούντας, 1204-1461

Οι προϋποθέσεις για την αυτονομία του ανατολικότερου τμήματος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας είχαν ήδη τεθεί τον 7ο και τον 8ο αιώνα, όταν η Κωνσταντινούπολη άφησε αβοήθητους τους Πόντιους να αντισταθούν ενάντια στην αραβική απειλή. Η απόφαση του Γαβρά να κηρύξει τον Πόντο ανεξάρτητο το 1074, η εντυπωσιακή αναχαίτηση των σελτζουκικών

δυνάμεων από τους ένοπλους και τους άμαχους ποιντικούς πληθυσμούς και η συνέχηση της αυτοδιοίκησης που ανέλαβαν οι απόγονοι του Γαβρά ώς το 1140 είχαν πιαβάλει στο δρόμο της ανεξαρτησίας τον ανατολικό Πόντο. Κι ενώ η αυτοκρατορική δυναστεία των Κομνηνών επανέφερε τον Πόντο στα πλαίσια της βυζαντινής επικράτειας, μετά το 1140, όλα έδειχναν πια ότι η Τραπεζούντα είχε εξελιχθεί σε πρωτεύουσα μιας περιοχής που ήξερε να αυτοδιοικείται και, κυρίως, να αυτοαμύνεται. Ενάντια στην επιβουλή των Σελτζούκων και των Τουρκομάνων, που κατείχαν το οροπέδιο. Ενάντια στις επεκτατικές διαθέσεις των γειτόνων Γεωργιανών, που είχαν συγκροτήσει κράτος λαμπρό και ισχυρό. Ενάντια στην κωνσταντινουπολίτικη εξουσία, που τη διαχειριζόταν με το χειρότερο τρόπο η δυναστεία των Αγγέλων, μετά το 1185.

Ιδρυτής της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας ήταν ο Αλέξιος και ο Δαυίδ Κομνηνός, εγγονοί του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Α΄, τελευταίου της δυναστείας των Κομνηνών στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης.

Η εκθρόνιση και ο θάνατος θανάτου του παππού τους, το 1185, έδωσε στα δύο εγγόνια το δικαίωμα της διεκδίκησης της διαδοχής. Οι δύο φυγάδες Κομνηνοί βρήκαν καταφύγιο στη βασιλική αυλή της Γεωργίας. Οι Γεωργιανοί είχαν τότε πια πολλούς λόγους να επιζητούν να απλώσουν την κυριαρχία τους στον γειτονικό Πόντο: άλλωστε η βασιλεία τους, η θρυλική Ταμάρ, ήταν κι αυτή μια Κομνηνή από τη μύνα της. Η συγκυρία ήταν ιδανική. Η βασίλισσα Ταμάρ φιλοξένησε τα ανίψια της και οργάνωσε το στρατό που θα βοηθούσε τον Αλέξιο να καταλάβει την Τραπεζούντα, το 1203, και τον Δαυίδ να προχωρήσει δυτικά και να ελευθερώσει τη Σιμσούντα, που την κατείχαν οι Σελτζούκοι, να πάρει τη Ζώνη και να φτάσει ως την Ηράκλεια της Ποντικής. Έτσι ιδρύθηκε η Αυτοκρατορία των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας, το πρώτο ανεξάρτητο ελληνικό μεσαιωνικό κράτος: η τελευταία γενιά της μικρασιατικής γης που έμεινε ελεύθερη ως το 1461.

Η Ιερά Αυτοκρατορική Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Σουμελά. Το σεπτότερο λείψανο του Ποντιακού Ελληνισμού.

Οι φέροντες εξωτερικοί τοίχοι του τετραώροφου μοναστικού ξενώνα με τα 72 δωμάτια εγκελούν τον επισκέπτη που ανεβαίνει το δασικό μονοπάτι προς τη Σουμελά. Όμως η εσωτερική όψη του ξεσπασμένου κτίσματος, δίχως δάπεδα, οροφές και πορτοπαράθυρα, είναι συγκλονιστική.

Μετά τον Φεβρουάριο του 1923, η ασυμμελίκτη αστοφωλιά έγινε κρησφύγετο των λαθροεμπόρων. Η πυρκαγιά του 1930 αποτέλεσε το ιερόσυλο έργο των αρχαιοκαπήλων και των τμηθωρύχων. «Θλίψις γάρ έχει με, σκίπην υπό κέκτημαι...».

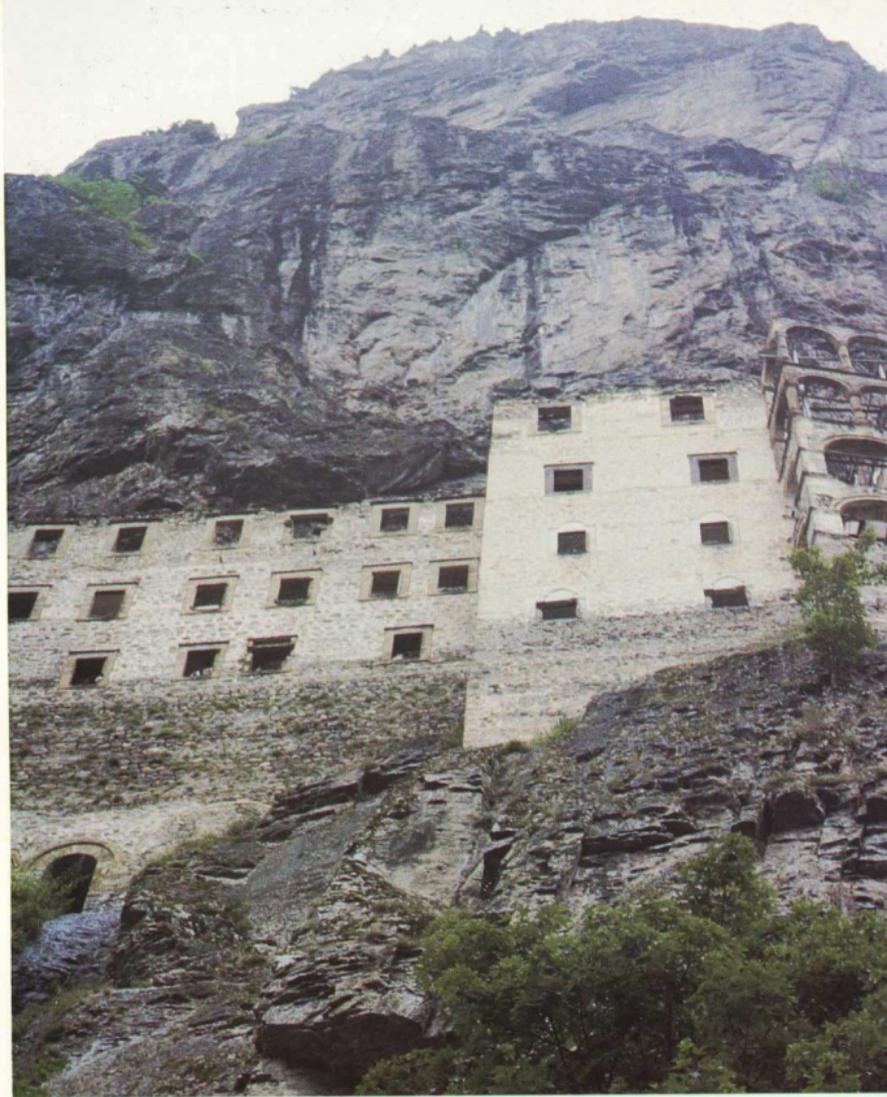

Φωτ. Ηλέη Νταγροπούλου

Μετά το 1071, όταν πια τα ελεύθερα εδάφη περιορίστηκαν στον ορεινό Πόντο, οι καλυβίτες των σπηλαίων του όρους Μελά και οι πληθυσμοί της Άνω Ματσούκας έζησαν με τους Σελτζούκους, τους Τουρκομάνους και τους Μογγόλους προ των πυλών. Ένοπλες ομάδες ληστών εισχωρούσαν στα βυζαντινά εδάφη και ακολουθώντας τα δύσβατα ορεινά μονοπάτια απειλούσαν την περιοχή που φρουρούσε την Τραπεζούντα. Το 1222 ο σελτζουκικός στρατός έφτασε μέχρι τα τείχη της πρωτεύουσας των Μεγαλοκομνηνών, κι όταν ο εχθρός υποχώρησε, οι Αυτοκράτορες αναδιοργάνωσαν την άμυνα του βουνού, έχτισαν κάστρα και φρόντισαν να ενισχύσουν την ασφατική πολιτεία του όρους Μελά, ιδρύοντας ένα οργανωμένο μοναστικό κέντρο που θα έλεγχε τα εσωτερικά μονοπάτια προς την Κρώμνα και το εμπόλεμο σύνορο.

Ένα χρυσόβουλλο έγγραφο που εξέδωσε ο Ιωάννης ο Β΄, ο Μέγας Κομνηνός (1280-97), είναι η αρχαιότερη γραπτή μαρτυρία για τη Μονή. Εκεί περιγράφονται, με κάθε λεπτομέρεια, τα κτήματα και τα χωριά που της παραχωρεί και αναφέρονται ονομαστικά οι σαράντα αρχηγοί των οικογενειών που θα δουλεύουν ως πάροικοι στα κτήματά της και θα φρουρούν τα περάσματα.

Σπουδαίος δωρητής και προστάτης της Μονής υπήρξε ο Λαμπρός εκείνος Αλέξιος ο Γ΄, ο επιφανέστερος των Μεγαλοκομνηνών, που βασίλευσε από το 1349 ως το 1390. Ο Αλέξιος ανακαίνισε «τό εν τῷ ὄρει Μελά Ἀνάκτορον» της Παναγίας, έχτισε τείχη, πύργους και κελιά, μεγάλωσε τον υπόσκαφο ναό, κάλυψε τους βράχους του σπηλαίου με αγιογραφίες κι έγραψε στη θύρα «Κομνηνός Ἀλέξιος ἐν Χριστῷ σθένων, Πιστός Βασιλεύς, Στερρός, Ἐνδοξός, Μέγας, Ἀεισέβαστος, Εὐσεβής, Ἀυτοκράτωρ Πάσης Ἀνα-

Ανηφορίζοντας τον ακληρό δρόμο της εθνικής αυτογνωσίας, μέσα στην πρωινή ομίχλη... κρέμεται πάνω από το κεφάλι του πεζοπόρου το άγιο μονο

τολής τε και Ίθριας, κτίτωρ πέφυκε της μονής ταύτης νέος». Τέσσερα χρόνια αργότερα, ο Αλέξιος εξέδωσε και νέο χρυσόβουλλο υπέρ της Μονής. Με αυτό επιβεβαιώνει τον αμυντικό ρόλο του μοναστηριακού συγκροτήματος και προσταίζει όλους τους αξιωματούχους του

κράτους του, δούκες, φοροεισπράκτορες και άλλους, να αφήσουν ανενόχλητη τη μονή και την περιουσία της – την οποία ορίζει ως «ακαταδούλωτο, αυτοδέσποτο και αυτεξούσιο». Η Σουμελά θα υπάγεται απευθείας και μόνον στη βασιλική αυθεντία.

Το προνομιακό καθεστώς, τη μεγάλη περιουσία, την απαλλαγή από τους φόρους και την υπαγωγή της μονής στη «βασιλική αυθεντία» (στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως, μετά την Άλωση) διατήρησαν με σεβασμό και οι οθωμανοί κατακτητές μετά το 1461. Πέρα

Φωτ. Άρης Βουγιός

στοτικό κουφάρι στη χαρακιά του μονόλιθου βράχου.

από τα πολιτικά κίνητρα αυτής της εύνοιας, η αίγλη που είχε αποκτήσει η Παναγία η Σουμελιώτισσα άγγιζε κάθε θεοφοβούμενο. Άλλωστε η μητέρα του σουλτάνου Σελήμ ήταν πάροικος στα κτήματα της μονής, όταν την είδε και την ερωτεύτηκε ο σουλτάνος Μπαγιαζήτ ο Β΄.

Ο Σελήμ, ως διάδοχος του θρόνου, είχε γίνει διοικητής της περιφέρειας Τραπεζούντος (1489-1512) και στο διάστημα αυτό ανανέωσε τα παλιά προνόμια. Η δεύτερη λαμπρή εποχή της Σουμελά, ο 17ος-18ος αιώνας, συνδέεται με τη λειτουργία των περιφημων μεταλλείων του Πό-

ντου, στις νότιες πλαγιές των Ποντιακών Άλλεων, όπου ιδρύθηκε η Πόλη του Ασημιού, το Γκουμουσχανέ-Αργυρούπολη. Τον καιρό που τα μεταλλεία έφτασαν στο μέγιστο της απόδοσής τους, εκατοντάδες Πόντιοι κατέθηκαν από τα ορεινά —πολλοί από αυτούς ήταν πά-

Φωτ. Βίβλικα Αποστολολάδου

Στο προαύλιο της Μονής: η θαυματουργή πηγή με το Αγίοσμα, η ιερή σπηλιά με τη θαυματουργή εικόνα, η χτιστή επέκταση του υπόδοξου ναού που έγινε το 1744, επι Ιγνατίου Μητροπολίτου Χαλδίας, και τα εννέα παρεκκλήσια που ακαρφάλωνο κλιμακωτά μέχρι πάνω. Οι σαθροί σοσάδες των εσωτερικών και εξωτερικών τοίχων φέρουν τοιχογραφίες του 17ου-18ου αι.

Φωτ. Βίβλικα Αποστολολάδου

ροικοι στα κτήματα της Μονής— και εγκαταστάθηκαν στο Γκουμουσχανέ. Οι εκκλησιαστικές πηγές αναφέρουν ότι στις δέκα συνοικίες της πόλης κατοικούσαν 2.250 ελληνικές οικογένειες, 200 τουρκικές και 180 αρμενικές. Οι πνευματικές και οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στους αρχιμεταλλουργούς και το Μοναστήρι ήταν ισχυρότατες. Έτσι τότε, κυρίως μετά το 1686, άρχισε η ανακίνηση της Σουμελά. Ήγιναν πολλά νέα οικοδομήματα, προστέθηκε ένας ευρύχωρος εξωνάρθηκας στον κεντρικό υπόκοφτο ναό, για να μεγαλώσει ο χώρος, και νέες τοιχογραφίες κάλυψαν όλες τις βυζαντινές.

Ο σημερινός επισκέπτης της ερειπωμένης Σουμελά, καθώς κατεβαίνει την κεντρική σκάλα της εισόδου για να φτάσει στο άνοιγμα του θράχου όπου βρίσκεται ο μοναστήριος αulόγυρος, βλέπει δεκάδες άγιες μορφές ζωγραφισμένες στους εξωτερικούς τοίχους του υπόκοφτου ναού και των εννέα παρεκκλησιών που σκαρφαλώνουν κλιμακωτά ως την κορυφή της σπηλιάς. Εκατοντάδες μάτια μέσα στην ομίχλη που σκεπάζει τα ιερά ερείπια αποτελούν τη μοναδική αίσθηση ζωής σε αυτόν τον τόσο άγρια ξεπατωμένο και ρημαγμένο χώρο. Οι σαθροί σοβάδες φέρουν τοιχογραφίες του 1686, του 1712, του 1744. Μαύρο το περίγραμμα των μορφών, έντονο το θαλασσί, το τριανταφυλλάδι, το ανοιχτό πράσινο, το βαθύ κόκκινο. Τονομαία τα λαϊκά στοιχεία της μεταβυζαντινής τέχνης αλλά ακόμα ζωτανική και η βυζαντινή ζωγραφική παράδοση στους πόντιους αγιογράφους: «διά χειρός Σάββα ἐξ Οινόνης», διαβάζει κανείς στη νότια είσοδο του ναού, «ιστορούντος ιεροδικαόνου Ιεροθέου...», μας πληροφορεί με

άλλη επιγραφή μέσα στον ναό. Πολλά από τα αγιογραφικά σύνολα έχουν εκτελεστεί με μεγάλη μαστοριά.

Όμως η μοναστική πολιτεία—με τα υποστατικά και τα μετόχια, τα εργαστήρια και τους υδρόμυλους, τους δεκαπέντε οικισμούς που έλεγχε μαζί με όλα τα χωριά της Σάντας— δεν ευνοήθηκε αποκλειστικά από τους ισχυρούς Αργυροπολίτες και τους πλούσιους Τραπεζούντιους. Όλες οι διασπορές των Ποντίων, στον Καύκασο, τη Ρωσία, τις παραδουνάβιες Ηγεμονίες και την Κωνσταντινούπολη, κι όλοι οι Ορθόδοξοι της Μαύρης Θάλασσας—ελληνόφωνοι και μη— φρόντιζαν να ενισχύουν το θρησκευτικό και πνευματικό αυτό κέντρο με σημαντικά χρηματικά ποσά και πολύτιμα δώρα. Μέσα σε επτά χρόνια, το 1744 και το 1751, η ελληνική κοινότητα Φιλιππουπόλεως, κυρίως τα μέλη της περίφημης συντεχνίας των αματζήδων, στέλνει δύο φορές πλούσια δώρα και λεφτά. Το 1755, ο φαναριώτης ηγεμόνας της Μολδαβίας Σκαρλάτος Γκίκας εκδίδει χρυσόβουλλο, κατά τα πρότυπα των βυζαντινών Αυτοκρατόρων, υπέρ της Μονής. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ηγεμόνας της Βλαχίας και Πόντιος στην καταγωγή, με νέο χρυσόβουλλο, αυξάνει το ποσό των 100 λιρών που όριζε ο Γκίκας σε 160 λίρες ετησίως: αυτά το 1775. Και οι σουμελιώτες μοναχοί, δίχως να λυπόονται τους κόπους τους, ταξίδευαν συνέχεια κι έτρεχαν να παρασταθούν στις αγροτικές κοινότητες των Ελλήνων της Κριμαίας και της Γεωργίας, που δεν είχαν ούτε ιερείς ούτε δασκάλους.

Η συμβολή της Σουμελά στην υποψηψη της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας είναι ανυπολόγιστη.

Ο καθαγιασμένος τόπος—αυτή η ουλημένη αετοφωλιά στην καρδιά του ορεινού Πόντου—καθλώνει και τον πιο αδιάφορο επισκέπτη. Λες και το κουσφάρι που αρπάχτηκε από τον θεόρατο θράχο θαστά ακόμα την ψυχή του Πόντου μέσα στους μισογκρεμισμένους τοίχους του. Λες και βλέπεις το κρησφύγετο της πνευματικής αντίστασης

ενός ολόκληρου λαού που κράτησε άσβεστο το φως του λυχναριού που 'φεραν οι πρώτοι εκείνοι άποικοι από τα ιερά της Μιλήτου: άδβεστο το καντήλι στα κρυφά εικονοστάσια των σπιτιών τους καιρούς των μεγάλων διωγμών και των θύαιων εξισλαμισμών.

Καθώς ακούς τη βοή του ποταμού Παναγία, που κυλάει στη ρεματιά κάτω από τον μοναστηριακό θράχο, και βλέπεις τα ψηλόκορμα δέντρα να κρύβουν τον ουρανό, βαρρεις πως μέσα στην ομίχλη στέκουν φρουροί οι ροπαλόφοροι πληθυσμοί της ορεινής Ματσούκας. Στα 57 χωριά, το 1520, ζούσαν 12.080 Χριστιανοί και 1.665 Μωαμεθώοι. Μετά τους θύαιους εξισλαμισμούς του 1650-1750, το ποσοστό των Χριστιανών μειώθηκε ελάχιστα. Το 1920, στη Ματσούκα ζούσαν 16.525 Χριστιανοί και 5.335 Μωαμεθώοι. Πολλοί από τους εξισλαμισθέντες διατήρησαν τη γλώσσα και τις συνήθειές τους, ίσως να κράτησαν κρυφά και την πίστη τους. Πάντως, ακόμα και σήμερα, από όλα τα χωριά των Ποντιακών Άλπεων, κάθε παραμονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ξεκινούν ομάδες Τουρκών για να έρθουν να προσκηνύσουν στο «Μαριεμανά Μοναστήρι». Πίνουν νερό από το «Άγιασμα», βουτούν το κεφάλι των παιδιών τους στη θαυματουργή πηγή, μοιρασιούνται προσευχές και παίρνουν ξανά το δασικό μονοπάτι για την κοιλάδα πριν κατέβει η μεσημεριανή ομίχλη που έρχεται από τα παρχάρια και τις ψηλές κορφές.

Τίποτα δεν σβήνει ο χρόνος. Φτάνει να μην «αξιοποιηθεί» από το τουρκοικό κράτος το ιερό κουσφάρι. Να μη μπει «τελεφερικ» και γίνει εξνοδοχείο ο τετραώροφος μοναστηριακός ξενοκράματος που κρέμαται από τη χαρρακιά του θράχου στον γκρεμό. Ο τελευταίος προσκηνύων που φιλοξενήθηκε εκεί υπέγραψε στο βιβλίο των επισκεπτών στις 24 Ιουνίου του 1921. Και οι τελευταίοι μοναχοί, που έμειναν να φρουρούν τη Μονή μετά την Καταστροφή, την εγκατέλειψαν θιαστικά μια νύχτα του Φεβρουαρίου του 1923. Τότε σταμάτησε ο χρόνος: και η πληγή θα είναι πάντα νωπή.

Η Βλαχία και η Μολδαβία

Φωτογραφία Νίκος Τσιούλης

Ρουμανική Μολδαβία (Φεβρουάριος 1987). Πέρα από τα θόρεια Καρπάθια, πάνω στον δρόμο που πάει από τη Μαύρη Θάλασσα στην Πολωνία, ο χρόνος μοιάζει να σταμάτησε στον καιρό της «Βυζαντινής Κοινοπολιτείας».

Από τον Δούναβη ως τις Τρανσυλβανικές Άλπεις η εύφορη Βλαχία, και από τα ανατολικά Καρπάθια ως τον ποταμό Προύθο η πλούσια Μολδαβία αναπτύχθηκαν σε οργανωμένα κρατίδια και απέκτησαν πολιτική υπόσταση τον 14ο αιώνα, όταν κατάφεραν να απαλλαγούν από την κυριαρχία των Ούγγρων (η Βλαχία το 1330, η Μολδαβία το

1365). Η εκκλησιαστική οργάνωση των κρατιδίων και η ένταξή τους στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ήταν ένα δήμα απαραίτητο για την εδραίωση των ρουμάνων ηγεμόνων στις χώρες τους αλλά και για την αποδοχή τους από τις άλλες δυνάμεις της εποχής. Έτσι, μολονότι οι Οθωμανοί βρίσκονταν ήδη στη Θράκη από το 1354, η

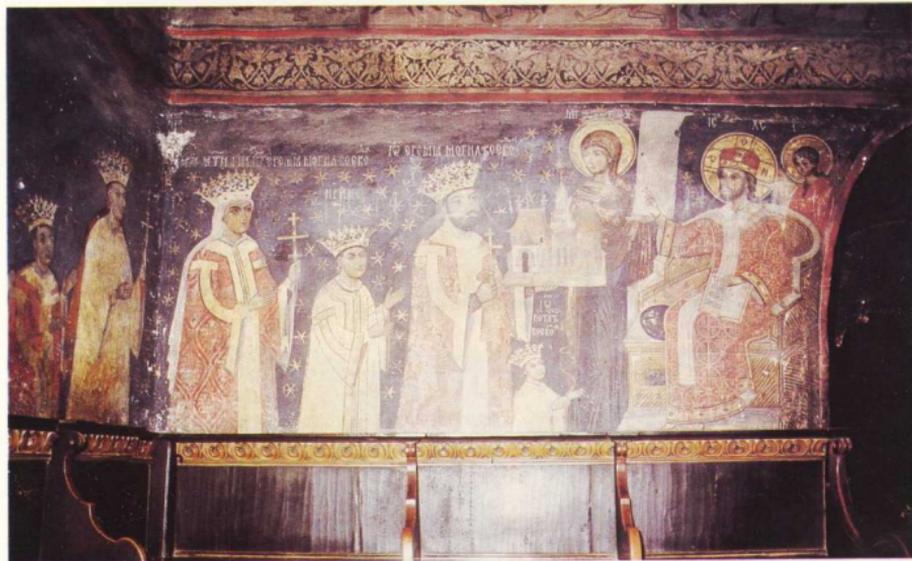
«Βυζαντινή Κοινοπολιτεία» μέσω του Πατριαρχείου απλώθηκε την ύστατη ώρα πέρα και από τη θόρεια όχθη του Δούναβη.

Το 1359 η Κωνσταντινούπολη έστειλε στο Άρτζες, την πρώτη πριγκιπική πρωτεύουσα της Βλαχίας, τον Υάκινθο Κριτόπουλο, ο οποίος ίδρυσε τη Μητρόπολη Ουγγροβλαχίας. Ο δρόμος για τη διείσδυση του

Στις άκρες των μαύρων κάμπων που γεννάνε καλαμπόκι, στα ξέφωτα του πυκνού δάσους, ανάμεσα σε έλατα, οξυές, φτελιές και ψηλά σφεντάμια, οι μαλθαβοί άρχοντες που οργάνωσαν το φεουδαρχικό κράτος και την άμυνα έχτισαν δεκάδες ορθόδοξα καστρομοναστήρια, μονή Σουταετίτσα.

Μονή Σουταετίτσα (1582-96). Ο ηγεμόνας Ιερεμίας Μοβίλα προσφέρει το μοντέλο της εκκλησίας που έχτισε στον Παντοκράτορα. Τον συμπαραστέκει η Παναγία και τον συνοδεύουν τα μέλη της οικογένειάς του. Η σκηνή αποδίδεται κατά τα θυζαντινά, αυστηρά και ιερατικά πρότυπα.

φωτ. Ηλίας Τσαούλιος

Η μονή του Βορονέτζς ιδρύθηκε από τον ηγεμόνα Στέφανο τον Μέγα, το 1488. Οι εσωτερικοί κι εξωτερικοί τοίχοι της εκκλησίας καλύφθηκαν με αιογραφίες το 1547. Βυζαντινικοί και Μολδαβικοί ζωγράφοι διατηρούν ζωντανή την παλαιολογεια τέχνη και περνούν τα μηνύματα της εξουσίας στον μολδαβικό λαό χρησιμοποιώντας το απλό λεξιλόγιο των θρησκευτικών συμβόλων.

Φωτ. Νίκος Τσοχλίδης

Μονή Μολντοβίτσα, 1537: λεπτομέρεια από την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, πελώρια σκηνή που καλύπτει τον νότιο εξωτερικό τοίχο της εκκλησίας.

βυζαντινού πολιτισμού στις υπερδουναβίες χώρες είχε πια ανοίξει. Μοναχοί από το Άγιο Όρος και τη Θεσσαλονίκη, εκπρόσωποι του κινήματος του Ηουχασμού, ζωγράφοι και τεχνίτες, λόγιοι και έμποροι πήραν το δρόμο για τα νότια Καρπάθια.

Τριάντα πέντε μέρες με άλογο απέχει η Κωνσταντινούπολη από τη Σουτσεάβα, την πρώτη πρωτεύουσα της μεσαιωνικής Μολδαβίας. Η Μητρόπολη Μολδοβλαχίας ιδρύθηκε το 1401, όταν τελικά ο ηγεμόνας Αλέξανδρος ο Καλός έπεισε το Πατριάρχειο Κωνσταντινουπόλεως να χρίσει πρώτο Μητροπολίτη έναν ρουμάνο υποψήφιο.

Στην καστρόπολη Σουτσεάβα ο Ο ηγεμόνας μετέφερε τα λείψανα του νεομάρτυρα Αγίου Ιωάννη του Τραπεζούντιου. Έτσι το νέο κράτος απέκτησε πνευματικούς δεσμούς όχι μόνο με την Κωνσταντινούπολη, στην οποία υπαγόταν εκκλησιαστικά, αλλά και με την Τραπεζούντα, το μεγάλο ευξείνουποντιακό λιμάνι του βυζαντινού Πόντου.

Το 1565, κατ' εντολή των Τούρκων, η μολδαβική πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στο Ιάσι.

Ο Τραπεζούντιος δάσκαλος Σεβαστός Κυμινήτης, το Φροντιστήριο Τραπεζούντος (1683-1921) και η Πριγκιπική Ακαδημία στο Βουκουρέστι

Ο Σεβαστός Κυμινήτης, η σημαντικότερη εκπαιδευτική προσωπικότητα του Πόντου και της Βλαχίας στα τέλη του 17ου αιώνα, καταγόταν από το τραπεζουντικό χωριό Κύμινια. Είχε μάθει γράμματα στην Τραπεζούντα, είχε σπουδάσει στην Πατριαρχική Σχολή της Πόλης και είχε αναλάβει τη διεύθυνσή της για μερικά χρόνια. Οι μαθητές του επάνδρωσαν τη Βλαχική Σχολή της Μόσχας, που είχε ιδρύσει ο Πατριάρχης Μοσχολίας Νίκων για να καταπολεμήσει τις αιρετικές τάσεις της εποχής και τον σκοταδισμό, και άλλα διάφορα σχολεία της διασποράς, Μητροπόλεις και μοναστήρια.

Το 1682, όταν μια ομάδα Φαναριωτών κατόρθωσε να διώξει τον φωτισμένο Σχολάρχη από την πρωτεύουσα, η Μόσχα τον κάλεσε να αναλάβει την εκεί ελληνική Σχολή. Ο Κυμινήτης όμως, γνωρίζοντας τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι ομοπατριώτες του, προτίμησε να επιστρέψει στον Πόντο, για να συμβάλει στην οργάνωση της παιδείας. Στην Τραπεζούντα οι Τούρκοι είχαν αποσπάσει τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Φιλίππου από τους Έλληνες, το 1665, και τον είχαν μετατρέψει σε τζαμί το 1674. Οι διωγμοί και οι προκλήσεις είχαν επιδεινώσει τις συνθήκες ζωής και η μόρφωση των παιδιών είχε περιοριστεί στα λιγοστά γράμματα που διδασκαν οι καλόγεροι και οι ιερείς από το Ψαλτήρι.

Μα ακόμα κι αυτά είχαν εκλείψει, γιατί οι περισσότεροι τόποι ερήμωσαν. Ο κόσμος έφευγε από τη Σαμοσόυττα, τα Κοτύωρα, την Τρίπολη, την Κερασούντα, κι άλλοι παίρναν τα βουνά κι άλλους πήγαιναν στη Ρωσία, στη Βλαχία ή στην Τρανσυλβανία. Όταν το 1682 περιηγήθηκε τον Πόντο ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος —ο άρχοντας Δοσίθεος Νοταράς—, είδε πολλές εκκλησίες και καμπαναριά στη Άμαστρι «άλλ' ουδείς έστι χρι-

στιανός». Μέσα στο κάστρο της Τρίπολεως (σήμερα Τριεμπολού) ζούσαν μόνο Τούρκοι, οι οποίοι θέλησαν να αποσπάσουν την εκκλησία της Θεοτόκου και να την κάμουν τζαμί. Οι Έλληνες όμως, που ζούσαν έξω από το κάστρο, έμπαιναν κάθε Κυριακή στα τείχη και λειτουργούσαν «λαμπρώς» την εκκλησία τους, αποτρέποντας με αυτόν τον τρόπο την αρπαγή. Τα όπλα του Σεβαστού Κυμινήτη ήταν τα γράμματα. Με αυτά θα αγωνιζόταν το γένος για να διατηρήσει την πίστη και τη γλώσσα του, την υπόστασή του δηλαδή, με αυτά θα αντιμετώπιζε και την προπαγάνδα των Καθολικών, που προσπαθούσαν να προσηλυτίσουν τον δοκιμαζόμενο ορθόδοξο πληθυσμό του Πόντου, ώστε να αποκτήσει τα πρώτα ερείσματα η δυτική Ευρώπη στη Μαύρη Θάλασσα —από την οποία είχαν εκδιωχθεί και οι τελευταίοι ευρωπαίοι έμποροι τον 15ο αιώνα.

Το 1683 ο Σεβαστός Κυμινήτης συνέστησε το Φροντιστήριο της Τραπεζούντος, ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα γυμνασιακής και ανώτερης παιδείας. Τελικά όμως, ο θερμός πατριώτης ενέδωσε στην πρόσκληση του ηγεμόνα της Βλαχίας Κωνσταντίνου Μπραγκοβένου και, το 1689, εγκατέλειψε την Τραπεζούντα, για να αναλάβει το Ελληνικό Φροντιστήριο που λειτουργούσε στη μονή του Αγίου Σάββα, στο Βουκουρέστι. Και ποιος άνθρωπος του πνεύματος μπορούσε να αντισταθεί σε μια τέτοια πρόσκληση;

Το Βουκουρέστι, μια μεσαιωνική κωμόπολη ως τότε, είχε συγκεντρώσει το άθος των σοφών Ελλήνων που βρήκαν σκέπη στην αυλή του Μπραγκοβένου και στην αυλή του άρχοντα Δοσίθεου Νοταρά, του Πατριάρχη Ιεροσολύμων, ο οποίος είχε επιλέξει ως τόπο διαμονής την πρωτεύουσα της Βλαχίας. Στην κυψέλη που δημιουργήσαν αυτοί οι δύο άντρες, ο ρουμάνος ηγεμό-

νας και ο έλληνας Πατριάρχης, εργάζονταν λαμπρά μυαλά, άνθρωποι που μεταμόρφωσαν τη ρουμανική κωμόπολη σε κέντρο των ανθρωπιστικών σπουδών. Στο Βουκουρέστι του 17ου αιώνα, λοιπόν, ο τραπεζούντιος Κυμινήτης, ιδρυτής του σημαντικότερου σχολείου στον ανατολικό Πόντο, έγινε τώρα ο πρώτος καθηγητής-διευθυντής της Πριγκιπικής Ακαδημίας. Στην οργάνωση αυτού του πανεπιστημιακού ιδρύματος τον βοήθησαν όλες οι πνευματικές προσωπικότητες του καιρού και οι άνθρωποι της πριγκιπικής αυλής, όπως ο ιατρός και γεωγράφος Ιωάννης Κομνηνός, ο έλληνας γιατρός του ηγεμόνα. Το 1692, ο Κυμινήτης κάλεσε στο Βουκουρέστι και τον καθηγητή Θεόδωρο Συμεώνος του Τραπεζούντιου, ο οποίος τον είχε διαδεχθεί στη διεύθυνση του πανταχού Φροντιστηρίου. Ακολούθησαν πολλοί άλλοι Έλληνες σοφοί από τον Πόντο, το Αιγαίο, τη Μικρασία, την Κύπρο, την Ήπειρο.

Όταν πέθανε ο άξιος και πολυγραφότατος Σεβαστός το 1702, και «σθέσθη σοφών γάρ λύχνος έκ μέσου μέγας», όπως έγραψε στην επιτύμβια στήλη ο φίλος του Ιωάννης Κομνηνός, τη διεύθυνση της Ακαδημίας ανέλαβε ο Μάρκος Πορφυρόπουλος, ο ιατροφιλόσοφος από την Κύπρο.

* Ο Δοσίθεος, γόνος της μεγάλης κωνσταντινουπολιτικής οικογένειας Νοταρά, που είχε βρει καταφύγιο, μετά την Άλωση, στη μονή των Νοταράδων στην Κορινθία, ήταν απόγονος του Αγίου Γερασίου Νοταρά, προστάτη της Κεφαλονιάς. Υπήρξε ο αυστηρότερος πηρητής των θεσμών της Ορθοδοξίας, καταπολέμησε την εξάπλωση της καθολικής προπαγάνδας και αντίταχθηκε στη δεισδουσία των Ιησουΐτων, μέσω της Τρανσυλβανίας, στη Βλαχία και στη Μολδαβία.

Το σημαντικότερο έργο του, η

Το μεγαλύτερο και αρχαιότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του pontιακού Ελληνισμού, το Φρονιστήριο, βλέπει τη θάλασσα...

Δωδεκάβιβλος, εκδόθηκε στο Βουκουρέστι το 1715, στο τυπογραφείο που οργανώθηκε με τη δική του φροντίδα και το οποίο διηύθυνε ο γεωργιανός μοναχός Άνθιμος.

Η ακτινοβολία του Δοσίου Νωτάρα απλώθηκε πολύ πιο πέρα από τα όρια της Βλαχίας. Οι επισκέψεις του, τόσο στην Τρανσυλβανία όσο και στον Πόντο, ενδυνάμωναν τους αγωνιζόμενους Έλληνες και πυροδότησαν πολλές εκπαιδευτικές και εκδοτικές πρωτοβουλίες. Με τον Έλληνα ηγεμόνα της Μολδαβίας Γεώργιο Δρούκα αναδιοργάνωσαν τις σπουδές στο Ιατί,

όπου το 1707 ο Χρύσανθος Νοταράς, ανιψιός του Δοσίου, ίδρυσε την Πριγκιπική Ακαδημία του Ιατίου με εντολή του ρουμάνου ηγεμόνα Αντίοχου Κατάνιερ.

Βιβλιογραφία

J. Boardman, *The Greeks Overseas* (βελτιωμένη έκδοση Thames and Hudson, Λονδίνο 1980).

O. Lordkipanidzé, P. Lévêque, *Le Pont-Euxin vu par les Grecs, sources écrites et archéologie* (5ο Συμπόσιο, Βάνι, έκδοση στα *Annales Littéraires de l'Université de Besançon* 427, Παρίσι 1990).

J. Bouzek, *Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area* (εκδ. Charles University, Πράγα 1990).

G. Sokolov, *Antique Art on the Northern Black Sea Coast* (Λένινγκραντ 1974).

R. F. Hodinot, *The Thracians* (Thames and Hudson, Λονδίνο 1981).

D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe 500-1453* (επανεκδοση από το St. Vladimir's Seminary Press, Νέα Υόρκη 1982).

A. Bryer, D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* (εκδ. Dumbarton Oaks Studies XX, Ουάσινγκτον 1985).

Αρχαίον Πόντου 35 (Αθήνα 1979).

Ανακινώσεις από το 12ο Συμπόσιο

Σπάνια φωτογραφία του 1901: το τελευταίο κτήριο που θα σταθεί στους 730 μαθητές του Φρονιστηρίου αποπερατώνεται.

Βυζαντινών Σπουδών «The Byzantine Black Sea», Μπιρμιγγαί 1978.

Επ. Κυριακίδου, *Ιστορία Μονής Σου-μελά* (Τραπεζούντα 1898, ανατύπωση Θεσσαλονίκη 1986).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Εκδοτική Αθηνών), Άρθρα των Μ.Β. Αδαμλάριου (τ. III 2), Άννας Αβραμίδη, D.M. Pippidi, P.R. Franke, I. Ταϊφάκου (τ. VI), R. Browning (τ. VII), Ν. Οικονομίδου, Σ. Βρυώνη (τ. VIII), Ελισάβετ Ζαχαριάδου, Άγγελικής Λαίου, Ελένης Αhrweiler-Γάυκατζη (τ. IX).

Φωτογραφικό υλικό - χάρτες

Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που χρησιμοποιήσαμε στο αφιέρωμα προέρχεται από το χαρτογραφικό και φωτογραφικό αρχείο του «Πανοράματος» και από τα εκπαιδευτικά ταξίδια στα οποία συμμετείχαν μέλη της εταιρείας που προσέφεραν φωτογραφικό υλικό. Βιβλία Αποστολάδου, Άρης Βούλγαρης, Ιωάννα Κουτσουδάκη, Αθηνά Μουρμούρη, Ήθη Ναυαροπούλου, Μαρία Πρωτονοταρίου-Βρετού, Δώρα Χιλιανιάδη. Επίσης χρησιμοποιήσαμε φωτογραφίες των φωτογράφων Αλέξη και Νίκου Τσοούλου καθώς και από το αρχείο του Ε.Λ.ΙΑ.

The Greeks in The Black Sea

Marianna Koromila

The world of the Black Sea in itself—a unique geographic unity, which owes its cultural existence to the network of Greek harbour and trade installations that surrounded the sea and transformed the physiognomy of this land—is still in dim-light as regards scientific research. In spite of the specialized archaeological publications and the hundreds of books, monographies, historiographies and traveller's accounts, our entire knowledge of this multidimensional subject is far from being satisfactory; it remains fragmentary and to a certain extent it is out of date, while for certain periods of time and areas the information available is hardly sufficient for the connection of historic events and the composition of an overall, complete picture. What is really needed is the major international interdisciplinary research programs, like those already functioning for other parts of the world, that will certainly produce the substantial and complete works presently absent from the international bibliography. Most scholars of the ancient and mediaeval period state ignorance on this subject; the association of the black colour of the sea with their dim, hardly lighted knowledge

or the complete void has become a common joke in the scientific family. As long as this crucial backbone of knowledge is missing, the history of Greeks remains at the level of the local and limited excavational archaeology, which has not so far succeeded in supplying with the necessary data the other historic sciences.

The long lasting excavations of ancient Greek, Early Christian and Byzantine towns cover only a part of the famous Ionian and Byzantine «lake», as the Euxine Pontus has been from the seventh BC to the thirteenth AD century. While the relevant scientific, therefore valuable, articles are very seldom translated into the commonly used foreign languages.

The Axenos Pontus of Mythic Labours From the Mycenaean Age to the Early Archaic Years. Gods, Semi-gods, Heroes and Seafarers 1400-635 BC

The myths related with the superhuman efforts to reconnoiter and explore the territory beyond the northeast Aegean are countless. One of the earliest takes place when the sea passage and route were as yet undiscovered. It is the tale of Phrixos and Helle that is marked by the tragic death of the heroin. Since then, however, many centuries were to elapse and many more heroic deeds and sacrifices were needed before the ships sailing from Aeolis, Ionia and Attica brought the first Greek settlers to the Hellespont and the Propontis, and from there to the Euxine Pontus.

The first ships, the first long voyages and the adventures of the pioneering, daring seamen are all creatively compiled in the legend of the Argonautic Expedition. However, the original account refers to a voyage which must have taken place in the fourteenth or thirteenth century BC, when the Mycenaean kingdoms were flourishing.

All the myths connected with the Black Sea, the heroic deeds, the monsters, the hybrid creatures like the Amazons and the woman-snake, the head-hunters and the woman-sailors, the shipwrecked sailors, as well as the sorceresses Medea and Circe, all the fantastic tales successfully coexist into the transcendental potentialities of the ancient Greek thought.

The transcendental world may, symbolically, be called Axenos Pontus (a propiatory appellation of this inhospitable Sea). Besides, the Black Sea is mentioned by the ancient authors of Late Antiquity as Axenos Pontus, in their desire to stress the overwhelming difficulties and trials awaiting for the early seafarers, especially before the establishment of the first Greek colonies along its coastline.

The Euxine Pontus and the Propontis From the Early Archaic Period to the Late Antiquity

The Greek «Lake» Beyond the

Symplegades (630 BC - 330 AD)

The Propontis is the geographic and historic vestibule of the Euxine Pontus, colonized by the Greek settlers who came from the east Aegean. The environment was familiar to them, almost Aegean and, most important, very near. The northern end of the island of Lesvos is no more than an hour's sail from the southern coast of the Troad peninsula, opposite. Therefore, it is only natural that the first who colonized the northwest Asia Minor were the Aeolians from Lesvos. Starting off in the eighth century BC, they founded their settlement on the very ruins of Troy.

Thus, through their colonies, Troy, Sigeion and Achilleion, the Aeolians managed to reach the entrance to the Hellespont and as a result to control the Straits on the Asia Minor side.

The Ionians followed, who came from Miletus of Asia Minor. Around the turn of the century, between 700 and 685 BC, the Milesians founded Kyzikos on the south side of Propontis, in 675 Abydos (the present-day Canakkale), then they established a colony on Prokonissos (the island of Marmaras), and with their other settlements—Priapos and Parion—they created an Ionian chain of colonies along the Propontis on the Asia Minor coast.

Quite many decades later, in 600 BC, the Samians founded Perinthos on the side of Thrace and expanded by building Heraion Teichos, Bisantne and Tyrodiza. Thus, another chain of Ionian settlements was created on the Thracian coast, extending westwards.

Meanwhile, however, the Dorians had founded four colonies on the east side of the Propontis: Astakos and Chalkedon on the Asia Minor coast, Byzantion and Selybria on the Thracian coast. All four colonies were Megarian.

The first considerable wave of migrants heading to the Black Sea set off to cross Bosphoros immediately after the foundation of Byzantion. The Megarian colony built circa 640-635 BC, controls the gateway to the Bosphoros and still possesses the key to communications between North and South: the sea route from the Black Sea to the Propontis, the Aegean and the rest of Mediterranean crosses the Bosphoros Straits.

From the seventh century BC to the fourth century AD the key-city which kept the roads of communication open was called Byzantion.

And when the first thousand years elapsed and the invasion of the Barbarians to the southeast Europe and the hordes of Sassanian Persians to the west Asia became inevitable, the Greek Propontis became the centre of the new world, which was to be born in the end of Late Antiquity.

In 330 AD the emperor Constantine the Great transferred there the capital of the Roman Empire and the ancient Byzantion was renamed, after the emperor's name, Constantinople.

Byzantion=Constantinople on

the northern tip of the Propontis, managed to keep the Symblegades continuously open for twenty six centuries.

The Istros-Danube and the Metropolitan Istra

The river Danube has its sources in the Black Forest, is fed by the waters of many other lesser rivers and flows into the northwest of the Black Sea, where it forms a broad, extensive delta.

The Upper and Middle Danube was not accessible by the ancient vessels sailing upstream from the Black Sea. Fluvial navigation was terminating at the impassable Iron Gate. The ancient Greeks called this section of the river Danube, while the eastward part of it, starting from here and terminating to the Euxine Pontus, was known as the Istros. Istra, the oldest and most important metropolitan colony on the west coast of the Black Sea was built on a peninsula. The wealth of the Greek city and the prosperity of the Thracians living in the country-side naturally aroused the envious interest of the Scythians who lived beyond the Danube. Their invasion was at times peaceful, at times violent and pillaging. As a result, the Istrians were obliged to secure their city by building strong fortification walls with towers.

When, in 330 AD, the emperor Constantine transferred the capital of the Roman Empire from the West to the East, the Danube border became the spine of the Byzantine defense and the Thracians plain the protective shield of Constantinople.

Istra was located very close to the river and its harbour was not a safe anchorage. Therefore, most of the commercial activity was transferred to Tomis (the present-day Constantza).

From the Danube Delta to the Bosphoros

Southwards from the riverine and maritime Istra a series of large and small coastal colonies and anchorages was created which formed the Greek littoral frontier from the Danube delta to the mouth of the Bosphoros. The earliest of these colonies was Apollonia, the Byzantine Sozopolis, the present Sozopol. It was founded circa 610-600 BC by Milesians on a peninsula forming an ample bay with deep waters and protected by three small islands to its north and northeast.

The Penetration to the Hinterland of Thrace and the Early Hellenization of the Ancient Thracians

In the middle of the fourth century BC, when Philip II, the king of Macedonia, had conquered the Thracian coast from the Aegean to the Propontis and captured the Greek cities belonging to the Athenian League, he focused his interest at the hinterland of Thrace, in 342 BC. His main adversary was the powerful kingdom of the Odrysian Thracians,

which was extending as far as the Haimos range. In about the middle of the present Bulgaria Philip founded Philippiopolis. The city is located on the principal road-artery connecting the Aegean with the Danube.

Alexander, Philip's son, was the first to have crossed this axis and reached the great river with his army, in May 335 BC.

The ancient Greek Chersonisos - Byzantine Cherson - Modern Sebastopol

At the southwest end of the Crimea, where the head-hunters Tauri used to live, the Dorians from Herakleia of Pontos founded in 422 BC the city of Chersonisos. Its exceptional harbour, the present naval base of the Soviet Black Sea fleet, and its strategic position at the center of the Black Sea basin, decisively contributed to its importance as a commercial-naulical node of the ancient network of Greek sites. When the invasions commenced, first the Romans and later the Byzantines fortified Chersonisos with castles along its periphery and reinforced its ancient walls, in order to save the city and to keep it under their exclusive control.

The Kingdom of Pontos or the Kingdom of the Mithridatians 302 (?)-64 BC

The cradle of this peculiar "Hellenistic" kingdom was Amaseia, a well-fortified city in the hinterland of Pontos, built on the top of a ravine of the river Iris. The account of its foundation is directly associated with the campaign of Alexander the Great in western Asia, the annihilation of the Persian army and the decomposition of the immense Persian Empire of the Achaemenids.

The Holy, Imperial, Patriarchal and Stavropegic Monastery of the All-Holy Mother of God of Soumela, the Most Reverent Relic of Pontic Hellenism.

After 1071, when the last free territories were confined to the mountainous Pontos, the cave inhabitants of Mount Mela and the people of Upper Matsouka were living with the Seljuk Turks, the Turkomans and the Mongols. Armed bunches of brigands were penetrating the Byzantine lands and were threatening the area of Trebizond. In 1222 the Seljuk army reached the walls of the capital of the Grand Komnenoi, and when the enemy retreated, the emperors rearranged the defense of the mountain, built castles and strengthened the ascetic city of Mount Mela by founding a well organized monastic center, able to control the pathways to Kromna and the belligerent border.

The second prosperous period in the history of the Monastery of Soumela, the seventeenth to eighteenth centuries, is associated with the opening of the famous mines of Pontos, located on the south slopes of the Pontic Alps, where Gümüşhane-Argyroupolis, the City of

Silver was founded. According to Greek ecclesiastic sources, in the years that the mines reached the peak of their production, the city of Argyroupolis was divided into ten parishes which altogether numbered 2,250 Greek, 200 Turkish and 180 Armenian families. The spiritual and financial relations between the master miners and the monastery were continuous and very strong.

The Monastery of Soumela is now ruined. However, the visitor will be encountered with dozens of holy figures painted on the exterior walls of the rock-hewn church and the nine chapels which gradually climb up to the top of the cave. The dilapidated plaster covering the walls is decorated with paintings of 1686, 1712 and 1744.

The role this Monastery has played in the cause of Orthodoxy and Hellenism during the Ottoman period is too important to be correctly evaluated. Even today, as it is customary, on the eve of the feast of the Dormition of the Virgin many Turks set off in groups from all the villages of the Pontic Alps to come and venerate the Mother of God in the "Mariemana Monastir". The last pilgrim who enjoyed hospitality in the monastery has signed in the visitor's book on June 24, 1921. And the last monks who remained to safeguard Soumela after the Asia Minor Disaster, abandoned hastily the monastery a night of February of 1932. It was then that time stopped in forever the Monastery of Soumela.

Sevastos Kyminitis and the Educational Institutions in Trebizond and Bucarest

Sevastos Kyminitis, the most eminent educationalist in Pontos and Wallachia in the late seventeenth century, originated from the Trapezuntine village Kymina.

In 1683 he founded the Prondistion of Trebizond, an institution for grammar and humanistic studies. Six years later he was appointed director of the Greek Prondistion of Bucarest, operating in the Monastery of St Savaas. Furthermore, the Trapezuntine teacher was the first professor in the Princely Academy of Bucarest (Iasion).

